

הבל השבת

מים ראשונים: בוא וראה מה בין איש ההלכה ואיש האגדה. לאיש ההלכה, כותרת זו מן הסתם מעוררת אסוציאציה הקשורה בדיני הטמנה והכנה לשבת. ראה פירוש ברטנורא, למשל, על משנה ז בפרק ב במסכת שבת: "וטומנין את החמין בדבר שאינו מוסיף הבל, דאילו בדבר המוסיף הבל אפילו מבעוד יום אסור". אך אנו בעקבות איש האגדה. ובעקבות רישומו של חג הסוכות אחר כותלנו, כוונתנו להבל של ספר קהלת: "הבל הבלים אמר קהלת, הבל הבלים הכל הבל". שבעה הבל מנו חכמים בפסוק זה. אחד מהם גם כנגד השבת כפי שנראה.

קהלת רבה פרשה א סימן א

ר' יהודה בר' סימון אמר: ז' הבלים שאמר קהלת כנגד שבעה ימי בראשית.¹ בראשון: "בראשית ברא א-להים את השמים ואת הארץ" (בראשית א א) - וכתוב: "כי שמים כעשן נמלחו והארץ כבגד תבלה" (ישעיה נא ו).² בשני: "יהי רקיע" - וכתוב: "ונגולו כספר השמים וכל צבאם" (ישעיהו לד ד). בשלישי: "יקוו המים" - וכתוב: "והחרים ה' את לשון ים מצרים" (ישעיהו יא טו). ברביעי: "יהי מאורות ברקיע השמים" - וכתוב: "וחפרה הלבנה ובושה החמה" (ישעיהו כד כג). בחמישי: "ישרצו המים שרץ נפש חיה ועוף יעופף על הארץ" - וכתוב: "אָסַף עוף השמים ודגי הים" (צפניה א ג). בשישי: "נעשה אדם" - וכתוב: "אָסַף אדם ובהמה" (שם). בשבת מאי אית לך למימר?³ - "מחלליה מות יומת" (שמות לא יד).⁴ הדא אמר במזיד, אבל בשוגג - יביא קרבן ויתכפר לו. אמר ר' ברכיה: כיון שראה אדם שבחו של שבת שהמביא קרבן מתכפר לו, התחיל משורר עליה להקב"ה שבת ומזמור. זהו שכתוב: "מזמור שיר ליום השבת" (תהלים צב) א"ר לוי: אדם הראשון אמרו.⁵

מדרש תהלים (בובר) מזמור צב⁶

"מזמור שיר ליום השבת". זהו שאמר הכתוב: "הבל הבלים אמר קהלת הבל הבלים הכל הבל" (קהלת א ב). ר' יהודה בר' סימון פתח: הבל הבלים, שבעה הבלים אמר קהלת, הבל אחד, הבלים שנים, הרי שלשה, הבל אחד, הבלים שנים, הרי ששה, הכל הבל הרי שבעה. ולמה? כנגד שבעה ימי בראשית. אמר שלמה: מה נברא ביום ראשון? - שמים וארץ. ומה סופם? "כי שמים כעשן נמלחו והארץ כבגד תבלה" (ישעיה נא ו) - אמר: הבל. מה נברא ביום שני? - רקיע. ומה סופו? "ונגולו כספר השמים וכל צבאם" (ישעיהו לד ד) - אמר: הבל. ומה נברא ביום שלישי? - "יקוו המים" (בראשית א ט) ומה סופם? "והחרים ה' את לשון ים מצרים" (ישעיהו יא טו) - אמר: הבל. ומה נברא ביום הרביעי? - מאורות, שנאמר: "ויתן אותם א-להים ברקיע השמים" (בראשית א יז). ומה סופם? "וחפרה הלבנה ובושה החמה" (ישעיהו כד כג) - ואמר: הבל. ומה נברא בחמישי? - "ישרצו המים" (בראשית א כ). ומה סופם? "אָסַף אָסַף כל מַעַל פְּנֵי הָאָדָמָה" (צפניה א ב) - ואמר: הבל. ומה נברא בשישי? -

¹ "הבל (1) הבלים (2) אמר קהלת, הבל (1) הבלים (2) הכל הבל (1)" - סה"כ שבעה הבלים, כפי שמפרט מדרש תהלים להלן. מדרשים רבים נאמרו על שבעה הבלים אלה של קהלת, ואותנו מעניין הבל שבעת ימי בראשית. אולי לא במקרה נדרשנו לנושא זה בשבת בראשית שהיא שבת לאחר 'שבת המועד' סוכות בה קראנו את מגילת קהלת.

² ההבל של מעשה היום הראשון: שמים וארץ, הוא כילויים ובליותם, היינו, זמניותם וארעיותם, כך הוא בכל שאר ימי הבריאה כדלהלן. עצם העובדה שבנברא טמון פוטנציאל כלווי, הופך אותו, או שמא את מעשה בריאתו להבל.

³ איפה ההבל של שבת? מהו הדבר שגורם ליצירה שנקראת שבת, שבה שוכלל העולם ונגמרה ברייתו, להיעלם ולהיכלות? מתי ואיך "ויכל" יהפוך לכליה?

⁴ מהו ההבל של השבת? שמי שמחלל אותה - מת. ראה פירוש בית הלוי לבראשית פרק ב שמביא מדרש זה ומסביר: "אמר גם כנגדו, דגם בזה חסרון דע"י גודל קדושתו וחומר אזהרותיו אם יכשל בו יגיע לו עונש". ואנו שואלים: מה פירוש דבר זה? ניחא קדושה חמורה, כמו במקדש בו "הזר הקרב יומת", אך מה כאן ההבל? מדוע כישלון (מעידה) בשמירה על "גודל קדושתו וחומר אזהרותיו" של יום השבת הוא הבל? מדוע הופכת הקדושה החמורה של דבר מסוים להבלות? ובכל מקרה, אין זה מקביל להבל של שאר ימי הבריאה!

⁵ במדרש תנחומא בובר בראשית סימן כה למדנו שאדם הראשון שוֹרָר את מזמור שיר ליום השבת אחרי שהשבת דחתה את עונש גירושו מגן עדן בעקבות חטא עץ הדעת: "אמר ר' שמעון בן יהודה איש כפר עכו משום ר' שמעון בן יוחי: לא נשתנה זיו פניו של אדם הראשון ולא לקו המאורות, עד שיצא השבת. ועם שהוא דָּנוּ, קדש את השבת. לפיכך הוא אומר: מזמור שיר ליום השבת" (ראה גם בראשית רבה כב ג). כל זה, בחטאו של אדם הראשון שבה השבת דווקא דחתה את עונשו. השבת כאן היא הגורם לכפרה (באמצעות קרבן, והיום תפילה). בשבת יש גם פוטנציאל של כפרה. האם ר' ברכיה חולק על הדרשה העיקרית של ר' יהודה בר' סימון שהשבת היא הבל, או שעדיין העובדה שהאדם נענש על עבירה במזיד, היא "הבל"? אם אכן מצמצמת דרשתו של ר' ברכיה את דרשתו של ר' יהודה בר' סימון ומעמידה אותה על מי שעונשו מיתה כתוצאה מעבירה במזיד, היא לא רק מחדדת ומעצימה את "הבל השבת" אלא מעלה גם שאלות לגבי כל המוטיב של עונש, ובפרט עונש של מיתה על עבירות שבין אדם למקום! וכמאמר הנביא: "אָמַר אֱלֹהִים חֵי אֲנִי נָא אֲדַנִּי ה' אִם-אֶחָפֵץ מִוֹת הָרֶשֶׁע כִּי אִם-בְּשׁוֹב רָשָׁע מִדְּרָכָיו וְחָיָה שׁוֹבֵב מִדְּרָכֶיךָ הָרְעִים וְלָמָּה תָמוּתוּ בַּיִת יִשְׂרָאֵל" (יחזקאל פרק לג פסוק יא).

⁶ אולי מקבילה מורחבת זו יכולה לסייע בפתרון התעלומה: מהו הבל השבת?

אדם, שנאמר: "וייצר ה' א-להים את האדם" (בראשית ב ז). ומה סופו? "כי עפר אתה ואל עפר תשוב" (בראשית ג יט) – ואמר: הבל.⁷

ומה נברא בשביעי? – שבת. חוזר ומסתכל לכאן ולכאן ליתן פגם ולא היה מוצא. אלא, כולה קדושה ואורה ומנוחה. אמר ר' יצחק: ואף על פי כן, חזר וראה שאדם חוטא בה ומתחייב בנפשו – אמר: גם זה הבל. לכך אמר: "הבל הבלים הכל הבל", הרי שבעה.⁸

לפי שברא יום שביעי שלא לעשות בו מלאכה, לא נאמר בו ויהי ערב ויהי בוקר.⁹ משל למה הדבר דומה? למלך אחד שהיה לו כלי חמדה, ולא רצה להנחילו אלא לבנו. כך יום השבת מנוחה וקדושה, ולא רצה [הקב"ה] להנחילו אלא לישראל. תדע לך שכן הוא, כשיצאו ישראל ממצרים, עד שלא נתן להם את התורה, נתן להם את השבת, ושתי שבתות שבתו עד שלא נתן להם את התורה, שנאמר: "וְיָאֵת שַׁבַּת קִדְשָׁךְ הַזֶּה לְהֵם וּמִצְוֹת וְחֻקִּים וְתוֹרָה צִוִּיתָ לָהֶם בְּיַד מֹשֶׁה עֶבְדְּךָ" (נחמיה ט יד).¹⁰

הסבר אפשרי: בכל אחד מימי הבריאה יש "הבל" - דבר חולף ועובר. קיומו של כל יום הוא ארעי ולא מובטח. ושבת? (שגם היא מימי בראשית לפי דעה זו), מה ה"הבל" והחולף של שבת? זה שאדם שחילל אותה - מומת! מדוע זה "הבל"? כי אצל קהלת כל עניין שכר ועונש הוא "הבל" (פרק ח פסוק יד ורבים אחרים). וכאן במיוחד, משום שהשבת שבה כילה א-להים את מלאכתו והביאה לסיומה ושכלולה, הופכת להיות היום שבו אסורה מלאכה ומי שעושה בה מלאכה כָּלָה (ראה בראשית רבה פרשה י את כל משחקי הלשון על "ויכולו" ובין השאר שם: "אמר ר' הושעיה: אין לשון "ויכולו" אלא לשון מכה וכליה", שם סימן ד). עד שראה קהלת שלא רק שבשוגג יש תקנה (יביא קרבן ויתכפר), אלא שהשבת עצמה מכילה את כוח התיקון והכפרה שהוא הבריאה של היום השביעי. ראה גם פסיקתא רבתי פרשה כג: "ר' פנחס בשם ר' הושעיא: אע"פ שכתוב בו שבת מכל מלאכתו, הוי אומר ממלאכת עולמו שבת, אבל לא שבת לא ממעשיהם של צדיקים ולא ממעשיהם של רשעים".

ומכאן אולי הסבר נוסף הקשור לדיון המיוחד בגמרא (יומא פה ע"ב): מנין שפיקוח נפש דוחה את השבת? והרי כלל הוא בידינו שפיקוח נפש דוחה כל מצווה שבתורה חוץ משלוש מצוות של "ייהרג ואל יעבור"? ראה דברינו [חלל עליו שבת](#) [אחת](#) בפרשת כי תשא, שם ניסינו להראות את ההתפתחות ההיסטורית של דין זה. כאן נאמר, שדין מיתה על חילול שבת הוא חלק מהותי ממנה, בשל הקשר שלה לבריאת העולם. ראה מצוות השבת בעשרת הדברות של פרשת יתרו שהיא קשורה בבריאת העולם! על זה זועק קהלת (דרשן קהלת רבה נכון יותר) שזה "הבל השבת", אבל חכמים בגמרא יומא (ראה הגלריה המכובדת של חכמים שם) לא זעקו, רק מצאו סמך בתורה שפיקוח נפש דוחה שבת ובמקרים כאלה, אין דין מיתה למי שנאלץ לחלל את השבת, אדרבא, הוא הציל נפש מישראל שתחזור ותקיים "שבתות הרבה".

אחרית דבר: סוף דבר לא הכל נשמע ולא מצאנו מזור שלם לשאלתנו על הבל השבת. לשבת יש כח מאיין, בהיבט ההלכתי, שמזכיר את האיון המצוי בפוטנציאל בכל הבריאה שהיא 'תלויה על בלימה'. אבל פטור בלא הסבר רעיוני מתחום המחשבה והאגדה, אי אפשר: מה פשר הבל השבת? אנו מבקשים, בכל לשון של בקשה, להריץ אלינו רעיונות והצעות לפתרון מדרש קשה זה!

שבת בראשית שלום

מחלקי המים

⁷ שים לב להבדל הגדול בין הפסוק שמדרש זה מביא לגבי הבל של מעשה יום שישי – האדם: "כי עפר אתה ואל עפר תשוב"; ובין הפסוק שמביא קהלת רבה לעיל מספר צפניה: "אָסַף אָדָם וּבַהֲמָה". הדברים מזכירים את דברי קהלת עצמו בפרק ג פסוק יט: "כִּי מִקְרָה בְּנִי־הָאָדָם וּמִקְרָה הַבְּהֵמָה וּמִקְרָה אֶחָד לָהֶם כָּמוֹת זֶה כֵּן מוֹת זֶה וְרוּחַ אֶחָד לָכֹל וּמוֹתֵר הָאָדָם מִן־הַבְּהֵמָה אֵין פִּי הַכֹּל הֶבֶל". אבל כאן אנחנו כבר גולשים לנושא אחר.

⁸ דבר שכולו קדושה ואורה ומנוחה, לשם כך נברא, מכיל בתוכו את פוטנציאל החטא ועונש המוות. האם אנחנו חוזרים על השאלה או מתקרבים לפתרון?

⁹ לא כתוב בתורה: "ויהי ערב ויהי בוקר יום השביעי", כמו בכל שאר הימים (מתי יכתב פסוק זה במוצאי שבת?). אין השלמת מלאכה ביום השביעי. אבל המדרש הולך בכיוון אחר.

¹⁰ למרות שבפסוק הקודם נאמר: "וְעַל הַר סִינַי יִרְדֶּה וְדָבַר עִמָּהֶם מִשְׁמַיִם וַתֵּתֵן לָהֶם מִשְׁפָּטִים וְשָׁרִים וְתוֹרוֹת אֲמַת חֻקִּים וּמִצְוֹת טוֹבִים", לדרשן ברור שהשבת ניתנה עוד לפני מעמד הר סיני. ראה דברינו [ויצא אל אחיו וירא בסבלותם](#) בפרשת שמות, שעפ"י המדרש, השבת ניתנה לישראל עוד במצרים ובהסכמתו של פרעה!